

РОЛЬ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ У ПРОЕКТНОМУ ФІНАНСУВАННІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Головним напрямком подальшого реформування української економіки та розбудови нової, соціально-орієнтованої ринкової економічної системи, є суттєва реструктуризація виробництва на основі інноваційних перетворень. Світовий досвід показує, що важливу роль у трансформації господарського механізму, підвищенні інтенсивності його структурної перебудови відіграє розвиток інноваційного підприємництва. Слід зазначити, що інноваційні процеси в країнах із перехідною економікою мають свої особливості: через скорочення бюджетних асигнувань, недостатній розвиток фінансового ринку, пасивність більшості його учасників, основними постачальниками інвестиційних ресурсів для інноваційної діяльності стають банки. Причому, як доводить світовий досвід, роль банківських інвестицій у забезпеченні структурних інноваційних перетворень в економіці зростатиме й надалі. Не дивлячись на те, що банківський капітал стає основним інвестиційним джерелом, існує ряд проблем із залученням банківських коштів в інноваційну сферу, які полягають як у відносно обмежених обсягах акумульованих ресурсів, так і в складності кредитування реального виробництва, відсутності необхідних технологій та досвіду ефективного проектного фінансування.

Аналіз останніх досліджень та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремі аспекти банківського фінансування інноваційних процесів в Україні досліджені сучасними вітчизняними економістами. Цим науковим проблемам присвячені наукові праці О. Амоші, Ю. Бажала, А. Гальчинського, В. Гейця, В. Зимовця, М. Крупки, Б. Кваснюка, С. Колодинського, Т. Майорової, А. Пересади, А. Чухна, М. Чумаченка та інших вчених.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень з питань кредитно-фінансового забезпечення інноваційного підприємництва, проблема залишається не вирішеною остаточно. Подальшого дослідження потребує комплекс питань, пов'язаних з організаційно-економічним забезпеченням реалізації механізмів венчурного та проектного банківського фінансування, пошуком можливих шляхів відтворення кредитних механізмів в інноваційній сфері.

Метою статті є дослідження теоретичних основ та сучасних тенденцій проектного фінансування в інноваційній сфері, обґрунтування ролі комерційних банків у цьому процесі.

Виклад основного матеріалу. Здійснення ефективної інноваційної політики вимагає досить великих інвестицій у виробництво наукомістких і конкурентноздатних товарів, цілеспрямованого фінансування нових технологій і т.д. На думку вітчизняних аналітиків, для досягнення приросту конкурентноздатного виробництва на 5 % необхідно інвестувати 25 % ВВП в інноваційний процес, науково-технічні дослідження, розробку технологій [4]. У системі сучасного розширеного відтворення фінансове забезпечення інноваційного розвитку стає ключовою проблемою. Фінансовий капітал забезпечує реалізацію інноваційного процесу, а інновації породжують додатковий капітал, і, відповідно, нові інвестиції. Однією з пріоритетних задач держави в інноваційній сфері можна вважати забезпечення належної фінансової підтримки інноваторів, створення сприятливих умов для розвитку інфраструктури інноваційного ринку, стимулювання участі фінансово-кредитних установ у фінансуванні інноваційної діяльності вітчизняних суб'єктів підприємства. Пошук механізмів стимулювання взаємозв'язку і взаємодії банківського капіталу та інновацій як гарантів забезпечення сталого економічного зростання в Україні є виключно актуальним.

Необхідність активізації участі банків у процесі інвестиційної підтримки інноваційного бізнесу впливає із взаємозалежності успішного розвитку банківської системи й економіки в цілому. З одного боку, комерційні банки зацікавлені у стабілізації економічної ситуації, яка є необхідною умовою їхньої діяльності, з іншого – стабільність економічного розвитку великою мірою залежить від ступеня стійкості й гнучкості банківської системи, її ефективного функціонування.

Як свідчить закордонний досвід, фінансування інноваційного бізнесу можуть здійснювати спеціалізовані банки, які працюють в окремій ніші, або ж універсальні банки, які створили спеціалізовані відділи або департаменти інноваційного фінансування. Традиційно піонером комерційного фінансування інноваційних проектів вважається США. В останні роки істотних результатів у цій досягнув Ізраїль. У країнах Європейського Союзу фінансування інноваційних проектів не набуло особливої популярності, але й тут відбуваються суттєві зміни.

Як зазначається в роботі [2], у процесі фінансування інноваційної діяльності банк може виконувати три функції, а саме:

- здійснювати кредитування незавершених наукових розробок і досліджень на замовлення;
- за дорученням замовників проекту контролювати хід і якість робіт та відповідати за цільове та ефективне використання виділених коштів. Функція комерційного банку в цьому випадку полягає не в тому, щоб самому контролювати дослідження і розробки щодо створення складної наукомісткої продукції, а в організації проміжної ланки між державою (в особі відомства, спеціалізованого фонду чи іншого джерела), фінансовими джерелами забезпечення проекту та підприємством-виконавцем. Основна мета даної схеми полягає в отриманні банком комісійної винагороди за свої послуги, наприклад, у вигляді визначеного відсотка від обсягу фінансування;

- виступати в ролі інвестора, тобто вкладати власні фінансові ресурси у той чи інший інноваційний проект.

Технічно механізм реалізації двох останніх функцій досить складний, оскільки мова йде вже не просто про фінансування інноваційної діяльності, а про проектне фінансування. Останнім часом в економічній літературі все частіше піднімається питання про необхідність стимулювання й розвитку саме такої форми банківського інвестування, яка передбачає те, що банки беруть на себе не тільки функцію суто фінансового забезпечення, а й певні зобов'язання щодо управління проектом.

Додатковими функціями, які виконує банк в рамках механізму проектного фінансування (окрім суто фінансової), є:

- формування проектної документації (пакета технічних, юридичних, фінансових документів);
- комплексна оцінка основних ризиків проекту, підготовка плану заходів щодо управління ризиками;
- участь у підборі засновників проектної компанії, учасників проектної діяльності, у залученні додаткових учасників, наприклад, додаткових приватних кредиторів у рамках банківських консорціумів або синдикатів, міжнародних фінансово-кредитних інститутів;
- участь у підготовці установчих юридичних документів, а також договорів, угод, контрактів, гарантійних листів тощо, в їх експертизі, контроль за реалізацією договорів і угод;
- безперервний та всебічний контроль за реалізацією проекту, здійснення моніторингу ризиків, аналіз звітів про виконання роботи від учасників проектної діяльності, інспектування будівельного майданчика та об'єкта, участь у випробуваннях та прийнятті об'єктів тощо.

Як зазначається в роботі [5], в рамках проектного фінансування банк окрім здійснення суто фінансової функції, тобто надання коштів для реалізації проекту, прямо або опосередковано бере участь в управлінні проектом. Опосередкована участь банку в управлінні проектом передбачена відповідними статтями та застереженнями кредитної угоди. Зокрема, у випадку незадовільного функціонування проектної компанії кредитор може вимагати заміни окремих її учасників (засновників); у випадку перевищення кошторису проекту – додаткових внесків у статутний фонд для фінансування непередбачених витрат.

У деяких випадках, а саме якщо банк виступає в ролі одного із засновників проекту, він може брати і пряму участь в управлінні проектом. На практиці існують ситуації, коли банк отримує статус учасника проекту тільки на завершальних етапах реалізації проекту, наприклад, після конвертації частини боргу з кредиту в частку участі у капіталі проекту, якщо таку можливість передбачено кредитною угодою. Активна участь банку у заснуванні проектної компанії та її управлінні дозволяє йому здійснювати подальший розподіл проектних ризиків між собою та спонсорами (засновниками) проекту або управління проектними ризиками в цілому.

Проектне фінансування, яке є найбільш динамічним і перспективним видом сучасної фінансової діяльності, знайшло велике застосування в організації фінансування інвестиційних проектів у капіталомістких галузях промисловості, а останнім часом зайняло належне місце і як своєрідна форма інноваційного бізнесу. В нашій країні воно є порівняно новим видом інвестиційної діяльності комерційних банків, хоч за кордоном використовується досить широко.

Під проектним фінансуванням розуміють такий тип організації фінансування, коли доходи, отримані в результаті реалізації проекту, є єдиним джерелом погашення боргових зобов'язань. В основі проектного фінансування лежить особливий спосіб кредитування, чітка схема реальних потоків готівки, спрямованої на погашення боргу, спеціальна система виявлення і розподілу проектних, фінансових, технічних, політичних та інших ризиків між усіма сторонами, що беруть участь у процесі. Головним інвестором і організатором проекту в рамках проектного фінансування, як правило, виступає комерційний банк.

Причинами відходу від операцій звичайного кредитування на користь проектного фінансування для організаторів інноваційного проекту є склад і зацікавленість партнерів (це можуть бути інвестиційні або венчурні фонди й приватні особи), що беруть участь у фінансуванні проекту. Щодо банків, то на практиці вони, як правило, готові надати на реалізацію того чи іншого проекту не більш ніж 50 % від необхідного обсягу фінансування [1].

У банківській практиці існує класифікація типів проектного фінансування залежно від розподілу ризиків: проекти без якого-небудь регресу, з повним регресом і з обмеженим регресом на позичальника. Крім того, можливий варіант проектного фінансування, при якому відбувається сполучення декількох форм: наприклад, фінансування під гарантію уряду або міжнародних організацій з неповним або обмеженим регресом на позичальника.

Проектне фінансування без регресу на позичальника найбільш поширене в галузях і виробництвах з високою рентабельністю. Таким шляхом можуть бути впроваджені інновації-імітації, у тому числі такі, що удосконалюють, доповнюють, заміщають і витісняють базову техніку. Цей тип фінансування відрізняється великою складністю, підвищеним ризиком, тому великомасштабні інноваційні проекти, принципові нововведення і високі технології не можуть бути об'єктом такого типу проектного фінансування, воно застосовується переважно для ресурсного забезпечення невеликих інноваційних проектів.

Проектне фінансування з обмеженим регресом на позичальника характеризується помірною ціною фінансування, диверсифікованістю проектних ризиків, оптимальним їх розподілом між учасниками проекту, відносною свободою позичальника у розпорядженні кредитами, у формуванні графіка погашення боргу. Такий тип проектного фінансування найбільш поширений у сфері інфраструктури, будівництві багатьох об'єктів важкої промисловості, а також у нафтопереробці, металургії і т.д.

Одним із різновидів проектного фінансування з обмеженим регресом можуть бути проекти з повним регресом на позичальника тільки в частині комерційних ризиків і з прийняттям політичних і форс-мажорних ризиків кредитором на себе. Сюди ж входять заходи щодо укладання контрактів, де зазначаються безумовні зобов'язання і постачальника, і покупця.

Проектне фінансування з повним регресом на позичальника вважається найбільш розповсюдженою формою даного виду діяльності, оскільки відрізняється простотою організації фінансування, більш низькою вартістю в порівнянні з іншими формами проектного фінансування. Комерційний банк у такому випадку не приймає на себе ніяких комерційних ризиків, зв'язаних із проектом (їх беруть на себе спонсори або гаранті), але може підписати угоду про прийняття на себе в повному обсязі політичних і форс-мажорних ризиків. Для проектів розглянутого типу надзвичайно важливе залучення досвідченого консультанта із страхування, а також із правових і фінансових питань, оскільки він зуміє знайти прийнятну схему взаємин спонсора і кредитора, здатну надати позичальникові великий ступінь гнучкості в графіку погашення кредиту. Такий принцип фінансування найбільш прийнятний для пріоритетних, конкурентноздатних, але низькорентабельних венчурних проектів. Як свідчить практика, більшість з них мають недостатню надійність виданих по них гарантій, невеликі розміри, що робить їх дуже чутливими навіть до незначного коливання кон'юнктури і проектного портфеля [3].

Проектне фінансування інновацій має схожі зовнішні ознаки з банківським венчурним фінансуванням, однак ці механізми фінансування принципово відрізняються один від одного. Венчурне фінансування банки здійснюють лише за рахунок фондів, спеціально сформованих для фінансування проектів із високими та дуже високими ризиками. Як правило, ці проекти пов'язані з розробкою нових технологій та нових продуктів, отже у банківського венчурного фінансування переважають ризики науково-технічного характеру та комерційні (ринкові) ризики. Проектне фінансування має справу в більшості випадків із більш або менш відомими технологіями, а проекти орієнтовано на випуск традиційних товарів та послуг або впровадження поліпшуючих інновацій, тому в проектному фінансуванні переважають проектні ризики.

Якщо венчурний капітал може бути використаний для організації фінансування наукової діяльності на її будь-якому етапі навіть без чітко визначеного ринку, то організатор проектного фінансування не може йти на такий ризик. Тому у випадку проектного фінансування в його чистому вигляді єдиним джерелом повернення проектного кредиту буде потік дешевих коштів від реалізації проекту в ринкових умовах. Істотним моментом відмінності між інноваційним венчурним бізнесом і проектним фінансуванням є і те, що проектне фінансування застосовується для тих продуктів, на які вже сформований комерційний попит на ринку (тобто комерційний успіх в принципі є досяжним).

У венчурному фінансуванні банки закладають допустимі норми збитків, які для учасників проектного фінансування є неприйнятними. Наприклад, для

венчурного фінансування вважається нормальним, якщо внаслідок збитків від реалізації інноваційного проекту списується 50 і більше процентів капіталу фонду. Для учасників проектного фінансування, передусім банків, результати реалізації таких проектів дуже впливатимуть на їхній фінансовий стан, а в певних випадках можуть призвести до банкрутства.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумок, слід зауважити, що банківські операції щодо фінансування інноваційної діяльності можна вважати достатньо новими для більшості вітчизняних банківських установ, але виключно перспективними з погляду стрімкого зростання уваги до інноваційного розвитку у сучасному суспільстві. На жаль, сьогодні українські комерційні банки не забезпечують достатньою мірою фінансування виробничих інвестицій та інновацій вітчизняних підприємств через механізм банківського кредитування, саме тому альтернативним варіантом ресурсного забезпечення інноваційної діяльності стає проектне фінансування. У практиці проектного фінансування джерелами фінансових ресурсів можуть виступати інвестиційні та інноваційні фонди, спеціалізовані фінансові компанії, міжнародні фінансові організації, спеціалізовані агентства міжнародних кредитів, страхові, лізингові компанії, приватні інвестори – фізичні особи й ін., але основним джерелом ресурсного забезпечення є і залишаються комерційні банки. Як свідчить світовий досвід, саме комерційні банки в умовах розвиненої ринкової економіки мають виступати в ролі організаторів та фінансових ініціаторів здійснення інноваційних проектів. Лише комерційні банки здатні відігравати вирішальну роль у мобілізації фінансових інвестиційних ресурсів, виступаючи як провідники, а в ряді випадків – як фінансові гаранті вживаних інвестиційних заходів.

Список літератури

1. Бутко М. Роль банківської системи в активізації інноваційно-інвестиційного розвитку // Вісник НБУ. – 2003. – № 12. – С. 49-54.
2. Кузнецова А.Я. Аналіз критеріїв економічної доцільності банківського кредитування інноваційних проектів та розрахунок ефективності // Вісник УАБС. – 2005. – № 1 (18). – С. 65-72.
3. Оголева Л.Н. Инновационная деятельность как объект проектного финансирования. – М.: ФА, 1995. – 128 с.
4. Павловський М.А. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія). – К.: Техніка, 2001. – 312 с.
5. Пересада А.А., Майорова Т.В. Управління банківськими інвестиціями: Монографія. – К.: КНЕУ, 2005. – 388 с.

Отримано 07.05.2007

Васильєва, Т.А. Роль банківських установ у проектному фінансуванні інноваційної діяльності [Текст] / Т.А. Васильєва // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. – Суми: УАБС НБУ, 2007. - Т. 20. – С. 158 - 165.